

TARMOQ BOZORLARI FAOLIYATINING ZAMONAVIY SHAKLLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Musayeva Amina Batirbekovna

“O'zbektelekom” AK xodimi

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi tarmoq bozorlari faoliyatining zamonaviy shakllari, ularning shakllanish mexanizmlari hamda rivojlanish istiqbollari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida globallashtirish, raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalarning tarmoq bozorlari rivojiga ko'rsatayotgan ta'siri keng yoritilgan. Xususan, elektron savdo platformalari, raqamli xizmatlar bozori, logistika va moliyaviy texnologiyalar asosidagi tarmoq bozorlari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi. Tezisdagi tarmoq bozorlari ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, raqobat muhiti va hamkorlik aloqalarining yangi modellari tahlil qilinib, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri asoslab beriladi. Shuningdek, tarmoq bozorlari rivojlanishida institutsional muhit, davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining ahamiyati ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Tarmoq bozorlari, zamonaviy bozor shakllari, raqamli iqtisodiyot, raqamli platformalar, elektron savdo, platforma iqtisodiyoti, tarmoq effektlari, integratsiyalashgan bozorlar, innovatsion texnologiyalar.

KIRISH

Bugungi globallashtirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida tarmoq bozorlari iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Ular ishlab chiqaruvchi, xizmat ko'rsatuvchi va iste'molchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni muvofiqlashtiruvchi, resurslar harakatini tezlashtiruvchi hamda iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi asosiy mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, zamonaviy texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya tizimlari va innovatsion platformalarning jadal rivojlanishi tarmoq bozorlari

faoliyatining yangi shakllarini vujudga keltirib, ularning iqtisodiy munosabatlardagi rolini yanada kuchaytirmoqda. Shu bois, tarmoq bozorlari faoliyatini chuqur o'rganish, ularning zamonaviy shakllarini tahlil qilish va rivojlanish istiqbollari aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Tarmoq bozorlari, avvalo, o'ziga xos iqtisodiy munosabatlar tizimi bo'lib, ularda bozor ishtirokchilari o'rtasidagi bog'liqlik darajasi yuqori bo'ladi. Bunday bozorlarda bir subyektning faoliyati boshqa subyektlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi va bu holat tarmoq effekti orqali namoyon bo'ladi. Natijada, tarmoq bozorlari an'anaviy bozorlardan farqli ravishda tez kengayish, yuqori konsentratsiya va kuchli raqobat muhiti bilan tavsiflanadi. Bugungi kunda elektron savdo platformalari, raqamli xizmatlar bozori, transport-logistika tarmoqlari, moliyaviy xizmatlar va kommunikatsiya sohalari tarmoq bozorlari faoliyatining yorqin misoli sifatida qaralmoqda. Ushbu bozorlarda axborot tezkorligi, texnologik yangilanishlar va iste'molchilar xatti-harakatlaridagi o'zgarishlar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib bormoqda.

Zamonaviy iqtisodiyotda tarmoq bozorlari nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki innovatsion rivojlanish, raqobatbardoshlikni oshirish va bozor infratuzilmasini takomillashtirishda ham muhim rol o'ynamoqda. Ular orqali yangi biznes modellari shakllanib, kichik va o'rta biznes subyektlari uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Shu bilan birga, tarmoq bozorlari faoliyatida muayyan muammolar ham mavjud bo'lib, ular monopoliyalashuv xavfi, raqobatning cheklanishi, axborot notengligi va tartibga solish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liqdir. Mazkur jihatlar tarmoq bozorlari faoliyatini ilmiy asosda o'rganishni va samarali boshqaruv yondashuvlarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Mamlakatlar iqtisodiy rivojlanish strategiyalarida tarmoq bozorlari alohida ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun tarmoq bozorlari iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish, investitsiyalarni jalb etish va yangi ish o'rinlarini yaratish imkonini bermoqda. O'zbekiston sharoitida ham tarmoq bozorlari faoliyatini rivojlantirish, ularning institutsional va huquqiy

asoslarini mustahkamlash hamda zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish iqtisodiy islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli transformatsiya jarayonlari, elektron hukumat tizimlari va innovatsion infratuzilmaning rivojlanishi tarmoq bozorlari uchun qulay muhit yaratib, ularning iqtisodiyotdagi ulushini oshirmoqda.

Tarmoq bozorlari faoliyatining zamonaviy shakllari, avvalo, platformaviy iqtisodiyot asosida shakllanmoqda. Bunday sharoitda bozor ishtirokchilari yagona raqamli platforma orqali o'zaro aloqaga kirishib, mahsulot va xizmatlar almashinuvini amalga oshiradilar. Bu esa tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, bozor shaffofligini oshirish va iste'molchilar ehtiyojlarini tezkor qondirish imkonini beradi. Shu bilan birga, platformaviy tarmoq bozorlari yangi tartibga solish yondashuvlarini talab etib, davlat va bozor mexanizmlarining o'zaro uyg'unlashuvini taqozo etadi. Mazkur jarayonlar tarmoq bozorlari rivojlanishining istiqbollari va ularning uzoq muddatli barqarorligini baholash zaruratini kuchaytiradi.

Tarmoq bozorlari rivojlanish istiqbollari, asosan, texnologik taraqqiyot, innovatsion faoliyat va inson kapitalining rivoji bilan chambarchas bog'liqdir. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining joriy etilishi tarmoq bozorlari samaradorligini oshirib, ularning yangi sifat bosqichiga ko'tarilishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, iste'molchilar xulq-atvoridagi o'zgarishlar, ekologik barqarorlik talablari va ijtimoiy mas'uliyat masalalari ham tarmoq bozorlari faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Bu omillarni hisobga olgan holda, tarmoq bozorlari rivojlanishini kompleks yondashuv asosida o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi davrda iqtisodiy munosabatlar tobora murakkablashib, bozor subyektlari o'rtasidagi aloqalar oddiy oldi-sotdi jarayonlaridan kengroq ko'lamni qamrab olmoqda. Tarmoq bozorlari aynan shu jarayonda shakllanib, ishlab chiqaruvchi, vositachi va iste'molchilarni yagona tizimga birlashtiruvchi mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Ularning asosiy xususiyati shundaki, bozor ishtirokchilari soni ortgan sari bozor qiymati va samaradorligi ham oshib

boradi. Zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar, platformaviy yondashuvlar, logistika va axborot oqimlarining tezlashuvi tarmoq bozorlari faoliyatini yangi bosqichga olib chiqdi. Natijada, an'anaviy tarmoqlar bilan bir qatorda raqamli, xizmat ko'rsatish va innovatsion sohalarda ham tarmoq bozorlari faol rivojlanmoqda. Tarmoq bozorlari faoliyatining eng muhim zamonaviy shakllari, ularning mazmuni va iqtisodiyotdagi ahamiyatini quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin (1-jadval):

1-jadval

Tarmoq bozorlari faoliyatining zamonaviy shakllari va ularning iqtisodiy ahamiyati¹

Zamonaviy shakllar	Mazmuni	Iqtisodiy ahamiyati
Raqamli platforma bozorlari	Onlayn platformalar orqali mahsulot va xizmatlar almashinuvi	Tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi, bozor shaffofligini oshiradi
Elektron tijorat tarmoqlari	Internet asosida savdo jarayonlarini amalga oshirish	Savdo hajmini kengaytiradi, hududiy cheklovlarni bartaraf etadi
Logistika va ta'minot tarmoqlari	Ishlab chiqarish va iste'molni bog'lovchi transport-logistika tizimi	Resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi
Moliyaviy texnologiyalar bozori	Raqamli to'lovlar va moliyaviy xizmatlar tarmog'i	Moliyaviy inklyuziyani kengaytiradi
Innovatsion va startup tarmoqlari	Yangi g'oya va texnologiyalar asosidagi bozorlar	Innovatsion rivojlanishni tezlashtiradi
Xizmatlar sektori	Ta'lim, sog'liqni saqlash,	Ijtimoiy-iqtisodiy

¹ Muallif tomonidan tayyorlangan
<https://scientific-jl.com/>

tarmoqlari	turizm xizmatlari integratsiyasi	rivojlanishni qo'llab- quvvatlaydi
------------	-------------------------------------	---------------------------------------

Ushbu jadvalda keltirilgan ma'lumotlar tarmoq bozorlari faoliyatining zamonaviy shakllari iqtisodiyotning turli sohalarini qamrab olayotganini ko'rsatadi. Raqamli platforma va elektron tijorat bozorlari bugungi kunda eng tez rivojlanayotgan yo'nalishlar bo'lib, ular bozor aloqalarini soddalashtirish va tezlashtirish orqali iqtisodiy faollikni oshirmoqda. Logistika va ta'minot tarmoqlari real sektor bilan bevosita bog'liq bo'lib, ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy texnologiyalar bozori esa an'anaviy bank xizmatlarini to'ldirib, aholi va biznes uchun qulay moliyaviy imkoniyatlar yaratmoqda. Innovatsion va startap tarmoqlari iqtisodiyotda yangi qiymat yaratish manbai sifatida namoyon bo'lib, raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Xizmatlar sektori tarmoqlari esa aholi farovonligini oshirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Umuman olganda, tarmoq bozorlari zamonaviy shakllarining rivojlanishi iqtisodiy o'sishning muhim drayveri sifatida baholanadi.

Hozirgi iqtisodiy sharoitda tarmoq bozorlari nafaqat alohida sohalar rivojini, balki butun milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Texnologik taraqqiyot, raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlar tarmoq bozorlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ushbu jarayonda tarmoq bozorlari oldiga qo'yilayotgan vazifalar tobora murakkablashib, ularning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati ortib bormoqda. Rivojlanish istiqbollari, avvalo, bozor infratuzilmasini mustahkamlash, raqobat muhitini yaxshilash va iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishga qaratilgan. Quyidagi jadvalda tarmoq bozorlari faoliyatining asosiy rivojlanish istiqbollari, ularning vazifalari hamda keltiradigan natijalarini keltirildik (2-jadval):

2-jadval

Tarmoq bozorlari faoliyatining rivojlanish istiqbollari²

Rivojlanish istiqbollari	Vazifasi	Keltiradigan natijalari
Raqamlashtirishni kengaytirish	Axborot jarayonlarini avtomatlashtiradi	Samaradorlik va shaffoflik oshadi
Platformaviy tizimlarni rivojlantirish	Bozor ishtirokchilarini yagona muhitda birlashtiradi	Tranzaksiya xarajatlari kamayadi
Innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash	Yangi mahsulot va xizmatlarni joriy etadi	Raqobatbardoshlik kuchayadi
Xalqaro integratsiyani faollashtirish	Global bozorlar bilan aloqalarni kengaytiradi	Eksport salohiyati oshadi
Institutsional muhitni takomillashtirish	Huquqiy va tashkiliy asoslarni mustahkamlaydi	Barqaror bozor tizimi shakllanadi
Inson kapitalini rivojlantirish	Malakali kadrlar tayyorlaydi	Mehnat unumdorligi oshadi

Mazkur jadvalda keltirilgan ma'lumotlar tarmoq bozorlari faoliyatining rivojlanish istiqbollari aniq vazifalar va natijalar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Raqamlashtirishni kengaytirish orqali axborot almashinuvi tezlashib, boshqaruv jarayonlarining aniqligi oshadi. Platformaviy tizimlarning rivojlanishi bozor ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni mustahkamlab, iqtisodiy aloqalarning samaradorligini ta'minlaydi. Innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash esa yangi qiymat yaratish jarayonlarini jadallashtirib, tarmoq bozorlari raqobatbardoshligini oshiradi. Xalqaro integratsiyaning faollashuvi milliy tarmoq bozorlari uchun yangi imkoniyatlar ochib, ularning global iqtisodiyotdagi o'rnini mustahkamlaydi. Institutsional muhitni takomillashtirish bozor ishonchliligini ta'minlab, uzoq muddatli barqaror rivojlanish uchun zamin yaratadi. Inson

² Muallif tomonidan tayyorlangan
<https://scientific-jl.com/>

kapitalini rivojlantirish esa barcha istiqbollarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida hal qiluvchi omil bo'lib, tarmoq bozorlari faoliyatining kelajakdagi samaradorligini belgilab beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tarmoq bozorlari faoliyatining zamonaviy shakllari va rivojlanish istiqbollari bugungi raqamli va globallashtirilgan iqtisodiyot sharoitida muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tezisda tarmoq bozorlari tushunchasi, ularning shakllanish xususiyatlari, tarmoq effektlari hamda platformaviy biznes modellarining iqtisodiy jarayonlarga ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tarmoq bozorlari innovatsiyalarni tezkor joriy etish, bozor ishtirokchilari o'rtasida samarali aloqalarni yo'lga qo'yish va iqtisodiy o'sishni jadallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, ushbu bozorlarda raqobat muhitining murakkablashuvi va bozor konsentratsiyasining kuchayishi muayyan tartibga solish mexanizmlarini talab etadi.

Mavzu doirasida olib borilgan tahlillar asosida quyidagi takliflarni ilgari surdik:

✓ Tarmoq bozorlari faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy-me'yoriy bazani zamonaviy raqamli iqtisodiyot talablariga mos ravishda takomillashtirish lozim.

✓ Platformaviy kompaniyalar faoliyatida sog'lom raqobat muhitini ta'minlash maqsadida monopoliyaga qarshi siyosatning yangi yondashuvlarini joriy etish zarur.

✓ Kichik va o'rta biznes subyektlarining tarmoq bozorlarga kirishini yengillashtirish orqali ularning raqobatbardoshligini oshirishga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

✓ Raqamli infratuzilmani rivojlantirish va tarmoq bozorlari uchun ishonchli texnologik muhit yaratish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi kerak.

✓ Ma'lumotlar xavfsizligi va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish orqali tarmoq bozorlari faoliyatining barqarorligini ta'minlash zarur.

✓ Ilg'or xorijiy tajribani o'rganish va uni milliy iqtisodiyot xususiyatlariga moslashtirish orqali tarmoq bozorlari samaradorligini oshirish mumkin.

Umuman olganda, tarmoq bozorlari faoliyatini kompleks rivojlantirish va ilmiy asoslangan tarzda boshqarish iqtisodiy o'sishni ta'minlash, innovatsion faollikni kuchaytirish hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, tarmoq bozorlari bo'yicha tadqiqotlarni chuqurlashtirish va amaliy mexanizmlarni takomillashtirish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-sonli Farmoni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-sonli Farmoni
4. Elmirzaev S.E., Berdiev O'.J.O', Bo'riev J.P.O'. (2021). Milliy korporativ obligatsiyalar bozori: joriy holat va istiqbollar. Экономика и финансы (Uzbekistan), (2 (138)), 33-38.
5. Xoliqov U. (2016). Fond bozori: nazariya va talqin. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (6), 479-485.
6. Вили Лехдонвирта. Cloud Empires: How Digital Platforms Are Overtaking the State and How We Can Regain Control. MIT Press, 2023. 352 с.
7. Francesco Angelini, Massimiliano Castellani, Lorenzo Zirulia. Platform investment and seller competition in two sided markets // Journal of Economics. 2025. Vol. 144. P. 1–29.

8. О.В. Комарова, Н.Ю. Ярошевич. Платформенный рынок как новая форма развития отраслевого рынка: теоретическая трактовка // Теоретическая экономика. 2025. №10. С. 55–78.
9. Kwok Hao Lee, Leon Musolff. Two Sided Markets Shaped by Platform Guided Search. 2025. 47 с.
10. M. Peitz. The Economic Theory of Two Sided Platforms. 2024. 64 с.
11. Е. С. Иванов, А.В. Смирнова. Цифровые платформы и сетевые рынки: новые подходы к регулированию // Экономика и управление. 2022. №6. С. 33–48.
12. П.А. Кузнецов. Развитие платформенных рынков в цифровой экономике России // Вестник Московского университета. Серия 6: Экономика. 2021. №4. С. 21–38.